

УДК 346.22:346.232:346.5

Оксана Вінник,

докт. юрид. наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
професор кафедри господарського, повітряного та космічного права
Юридичного інституту Національного авіаційного університету України

Ірина Кравець,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена аналізу правових механізмів взаємодії господарських систем в умовах громадянського суспільства та правової держави. У статті розкриваються ознаки громадянського суспільства, які дають змогу виявити правові механізми вищезгаданої взаємодії. Висвітлені різні форми співпраці носіїв публічних та приватних інтересів, які залежать від виду та рівня сучасної господарської системи.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, господарська система, взаємодія, підприємництво, носії публічних інтересів, носії приватних інтересів, регулювання, делегування.

Сучасні господарські системи всіх рівнів (від загальнодержавного до місцевого і до окремих груп підприємств) взаємодіють не лише з державою, що забезпечує організацію господарського життя в країні, а й з інститутами громадянського суспільства. А такий невід'ємний складник громадянського суспільства, як підприємництво, в особі його суб'єктів, створених ними організацій та груп (холдингової, наприклад), може відігравати роль цілої господарської системи (згадана група, зокрема) або бути частиною господарської системи (в т. ч. економіки країни, її регіонів, державно-приватного партнерства).

Метою статті є визначення правових механізмів взаємодії господарських систем в умовах громадянського суспільства та сучасної держави, яка має бути правовою і соціально орієнтовною [1, статті 1, 3, 8, 13]. Хоча правове становище окремих видів господарських систем (господарських об'єднань [2; 3; 4; 5], холдингових груп [4; 6], державно-приватного партнерства [7]) висвітлювалося на дисертаційному та монографічному рівнях, проте без акценту на їх функціонуванні в умовах громадянського суспільства.

Не заглиблюючись в аналіз різних поглядів на громадянське суспільство, варто зупи-

нитися на основних його ознаках, що дадуть змогу виявити механізми вищезгаданої взаємодії.

За визначенням П. Баренбойма, громадянське суспільство є сукупністю суспільних відносин, формальних та неформальних структур, що забезпечують умови політичної діяльності людини, задоволення та реалізацію різноманітних потреб та інтересів особистості, соціальних груп та об'єднань, а розвинуте громадянське суспільство – найважливіша передумова побудови правової держави та її рівноправний партнер [8].

Більш того, як слушно підкреслює Ю. С. Агафонова, громадянське суспільство – досить складна сукупність, а його становлення – складний процес, в якому одночасно стають більш цивілізованими і громадяни, і відносини між членами суспільства, і саме суспільство, і держава, і відносини між ними. Умовою ж такого розвитку є рівновага між складниками громадянського суспільства – людини, суспільства, бізнесу і держави. Іншими словами, формування громадянського суспільства безпосередньо пов'язане з розвитком демократії, ринкової економіки і становленням правової держави [9]. Отже, громадянське суспільство – це суспільство цивілізованих ринкових відносин [10].

Разом із тим, свобода підприємництва як невід'ємна ознака і громадянського суспільства, і ринкової економіки, попри численні переваги, має й низку недоліків (домінування приватних інтересів підприємців, що можуть, об'єднуючись із собі подібними, зосереджувати у своїх руках ринкову владу, порушувати правила конкуренції) [11, с. 43]. Проміжним варіантом економічної системи (між ринковою та централізовано керованою) є змішана або соціально орієнтована ринкова економіка, яка поєднує позитивні риси ринку (приватну ініціативу, зокрема) з регулюючим впливом на нього держави з метою гарантування економічних свобод та рівності суб'єктів підприємництва, створення загальних умов, що забезпечують, з одного боку, можливості розвитку особистості, приватної ініціативи, інвестиційну динаміку та конкурентоспроможність, а з іншого боку – соціальну захищеність та функціонування економіки [11, с. 45-46].

Отже, змішана економіка передбачає взаємодію з державою таких складників громадянського суспільства, як бізнес, вільна конкуренція. «Через різного роду організації груп інтересів громадянське суспільство вступає в особливі стосунки з державою. З одного боку, громадянське суспільство бере участь у формуванні і функціонуванні держави відповідно до своїх інтересів і цінностей, утворюючи її природний соціальний фундамент, певним чином утримуючи і здійснюючи контроль над нею. З іншого боку, держава бере участь у формуванні і функціонуванні громадянського суспільства, впливаючи на структурування відносин у ньому, здійснюючи регулювання і контроль, захищаючи інтереси громадянського суспільства в цілому і його суб'єктів зокрема – від елементів і структур, що мають антигромадянську спрямованість або які через свою недосконалість можуть хибити на крайнощі. Внаслідок такої взаємодії відбувається взаємопроникнення держави і громадянського суспільства» [12], а покликанням останнього «стає відстоювання перед державою безпосередніх інтересів громадян та їх груп, а також права на їх самоорганізацію. За державою закріплюється роль гаранта захисту загально-суспільного інтересу від егоїзму приватних і групових інтересів, стихійних, спонтанних процесів самоорганізації, обстоювання прав громадян» [12].

Попри відокремленість (автономність) громадянського суспільства та держави, вони перебувають в постійному зв'язку та взаємодії, характер яких залежить від ступеня розвитку демократії. «Відносини між державою і громадянським суспільством можуть носити

складний і взаємозаперечний характер. З одного боку, держава покликана реагувати на імпульси, що йдуть від суспільства, і в результаті повинна підпорядковуватися його інтересам, але, з іншого – вона сама намагається розширити свій вплив на суспільство» [13]. Загалом поняття громадянського суспільства найадекватніше співвідноситься з поняттям саме правової держави, оскільки і перше, і друге відображають найважливіші характеристики та невід'ємні сторони життєдіяльності сучасної демократичної державності: з одного боку, реалізація засад правової держави не може не спиратися на відносно автономні механізми саморегуляції громадянського суспільства, а з іншого – органічним доповненням функціонування громадянського суспільства виступають сформовані на формально-правових засадах інститути держави, яка лише за таких умов може стати правовою [14]. Характерна для громадянського суспільства гармонізація публічних та приватних інтересів притаманна правовій державі, а одним із механізмів, що збалансовано враховують ці дві категорії інтересів у сфері сучасної соціально орієнтованої економіки, стало державно-приватне партнерство як специфічна та інноваційна для України господарська система і водночас форма співпраці носіїв публічних інтересів – держави та органів місцевого самоврядування, з одного боку, і приватного бізнесу – з іншого.

Отже, держава взаємодіє з громадянським суспільством та його інститутами, серед яких одне з провідних місць посідає підприємництво. Вони можуть і повинні «виступати як рівноправні суб'єкти соціальної взаємодії» [15, с. 47]. Обґрунтованим видається, що в сучасному постіндустріальному суспільстві бізнес із суто економічного інституту, пов'язаного переважно з виробництвом і реалізацією відповідних товарів і послуг для споживачів, перетворюється на справжній соціально-політичний інститут громадянського суспільства і являє собою стійку структуру соціальної дії підприємців усіх форм власності, в рамках якої на нормативно-правовій основі задовольняються базові потреби населення у виробництві соціально значущих і доступних товарів і послуг, а також на основі цілеспрямовано організованого соціального ринкового господарства формується корпоративна соціальна відповідальність і забезпечується консолідація не тільки підприємницького співтовариства, а й усіх основних класів, суспільних груп, організацій та інших соціальних категорій суспільства [16].

Саме співпраця носіїв публічних та приватних інтересів дає змогу більш-менш

оптимально врахувати ці категорії інтересів з метою забезпечення ефективності та соціального спрямування ринкової економіки як однієї з її основних конституційних засад [1, ч. 4 ст. 13] та важливої ознаки громадянського суспільства.

Сучасні господарські системи побудовані на такій співпраці. Разом із тим форми такої співпраці залежать від виду та рівня господарської системи.

Організаційна роль держави тією чи іншою мірою притаманна всім їх видам, оскільки *нормативно-правове регулювання, управлінська* (реєстрація суб'єктів господарювання, деяких видів договорів, видача передбачених законом дозволів/ліцензій/патентів тощо) та *контрольна* (за дотриманням вимог законодавства, умов наданих дозволів тощо) функції держави поширюються на всі господарські системи та їх учасників (суб'єктів підприємництва, зокрема). Найбільш яскраво проявляється вплив держави на господарські системи вищого рівня (економіка країни та регіонів, галузеві господарські системи). Натомість локальні господарські системи (господарські об'єднання, зокрема) зазнають і внутрішнього регулювання на рівні їхніх установчих документів, договорів між їх учасниками, внутрішніх положень.

У сучасних господарських системах з'явилися нові, не притаманні для планово-розподільчої економіки, учасники в особі створених учасниками ринку (або за їх участі) організацій, яким держава делегує окремі функції щодо регулювання певного виду господарських відносин. Йдеться не лише про Аудиторську палату, створену за паритетної участі держави та представників аудиту [17, ст. 12–14], а й про саморегульні організації, яким за наявності передбачених законом умов державою делегується низка організаційно-господарських повноважень [18, ст. ст. 1, 16-1; 19, ч. 2 ст. 2, статті 48–49; 20, статті 26–28]. Подібні організації нерідко приймають правила професійної етики та подібні за спрямуванням акти, що ставлять до учасників відповідного ринку підвищені вимоги [21, ст. 38] і є свідченням соціальної відповідальності підприємництва. У такій спосіб відбувається поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання, а отже, держави та інститутів громадянського суспільства [22, с. 222]. На сучасному етапі розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки доцільність прийняття закону України, який би комплексно регулював порядок створення, організації діяльності та припинення саморегульних організацій, що створюються у різних галузях та видах гос-

подарської діяльності, не викликає сумніву (жоден законопроект із цих питань на тепер не прийнятий). У такому законі, серед іншого, повинен бути встановлений перелік організаційно-господарських повноважень, делегування яких державою саморегульним організаціям сприятиме забезпеченню оптимального балансу між здійсненням державного регулювання господарської діяльності органами державної влади та/або органами місцевого самоврядування та ринковою саморегуляцією. До таких організаційно-господарських повноважень можна віднести: розроблення і впровадження правил поведінки, стандартів професійної поведінки на відповідних ринках; видача ліцензій суб'єктам, які здійснюють відповідний вид господарської діяльності; сертифікація фахівців, що здійснюють відповідний вид господарської діяльності; проведення перевірок провадження відповідного виду професійної діяльності, дотримання вимог законодавства, правил, стандартів професійної поведінки; припинення (зупинення) дії ліцензії на провадження відповідного виду господарської діяльності. У цьому аспекті необхідним є закріплення у вищезгаданому законі умов, принципів та порядку делегування таких організаційно-господарських повноважень саморегульним організаціям, а також порядку здійснення контролю за реалізацією вищезгаданих повноважень саморегульними організаціями.

Досить своєрідними є регіональні господарські системи, в яких використовується *модель соціально-комунальних зобов'язань*, передбачена Господарським кодексом України [21, ст. 177, ч. 4 ст. 175] та низкою актів законодавства. Соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання характеризуються соціальним спрямуванням (тобто мають виконуватися на користь суспільства або територіальної громади) і можуть виникати (а) за рішенням місцевої ради, відповідно до якого на суб'єктів господарювання покладається обов'язок за рахунок власних коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку (ч. 1 ст. 177 ГК); (б) за власним бажанням суб'єктів господарювання щодо покладення на себе зобов'язання із: господарської допомоги у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, надання іншої господарської допомоги з метою розв'язання місцевих проблем; участі у

формуванні відповідних фондів місцевих рад (якщо інше не встановлено законом) та у виконанні робіт щодо комплексного економічного і соціального розвитку територій (ч. 4 ст. 175, ч. 2 ст. 177 ГК); проте такі добровільні зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання. Соціально-комунальні зобов'язання можуть передбачатися й іншими актами законодавства. Так, обов'язковість подібних зобов'язань у сфері містобудування закріплена Законом «Про регулювання містобудівної діяльності» [23] щодо пайової участі замовників (за деякими винятками) у розвитку інфраструктури населеного пункту (ст. 40). Крім того, зазначений Закон закріплює інші форми співпраці суб'єктів містобудування (ними відповідно до ч. 2 ст. 4 є органи виконавчої влади, Верховна Рада та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, в т. ч. підприємці): (а) професійне обговорення проектних рішень у сфері містобудування за участю архітектурно-містобудівних рад – дорадчих органів, що діють на громадських засадах і створюються центральним органом виконавчої влади, уповноваженими органами містобудування та архітектури з метою забезпечення державної політики у цій сфері (ст. 20), яка має формуватися з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій (п. 4 ч. 1 ст. 2); (б) громадські слухання щодо врахування громадських інтересів (відповідно до ст. 21 таким слуханням підлягають розроблені в установленому порядку проекти містобудівної документації на місцевому рівні: генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій, детальні плани територій). Зазначені засади співпраці учасників містобудування свідчать про закріплення вищезгаданим Законом основних принципів взаємодії держави з громадянським суспільством у такій важливій сфері, як містобудування.

Паритетні засади співпраці підприємництва як інституту громадянського суспільства з носіями публічних інтересів (державою, органами місцевого самоврядування) знаходимо в державно-приватному партнерстві [24], основними принципами якого є: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборона будь-якої дискримінації їхніх прав; узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; незмінність протягом усього строку дії угоди партнерства

цілового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у власності державного партнера і передані приватному партнеру для реалізації проектів партнерства; справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом; визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства [24, ст. 3].

За результатами цього короткого аналізу сучасних господарських систем можна зробити певні висновки: такі системи взаємодіють із державою та громадянським суспільством в особі суб'єктів підприємництва як невід'ємних учасників таких систем; регулювання відносин у них відбувається не лише актами законодавства, прийнятими державою, а й договорами, установчими документами або самих систем (господарських об'єднань, холдингових груп) та/або їх учасників; у господарських системах вищого рівня відбувається делегування державою окремих своїх функцій саморегульним організаціям, створеним суб'єктами підприємництва (або за їх участі); роль держави щодо господарських систем комплексна: з одного боку, сприяння їх функціонуванню з метою задоволення публічних інтересів (включно з інтересами споживачів), а з іншого – запобігання можливим негативним проявам функціонування господарських систем, їх учасників (зокрема, з точки зору захисту економічної конкуренції, прав споживачів); зі свого боку посилюється соціальна відповідальність підприємництва за результати своєї діяльності, полегшуючи виконання державою контрольної функції. Отже, розвиток громадянського суспільства – невід'ємна умова успішного функціонування сучасних господарських систем, що і зумовлює відповідні державні заходи, зокрема затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки [25].

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Грудницькая С. Н. Правовой статус объединений предприятий в промышленности: дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Грудницькая Светлана Николаевна ; НАН України, Ін-т екон.-прав. исслед. – Донецьк, 1996. – 216 с.

3. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / Щербина В. С. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
4. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Кравець Ірина Мирославівна ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 221 с.
5. Джурицький В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Джурицький Віталій Олександрович ; АПРН України; Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва. – К., 2009. – 230 с.
6. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній за законодавством України : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Лукач Ірина Володимирівна ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 241 с.
7. Вінник О. М. Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі зарубіжного досвіду: Монографія / О. М. Вінник. – Суми: МакДен, 2012. – 204 с.
8. Баренбойм П. Правовое государство как партнер гражданского общества [Електронний ресурс] / П. Баренбойм // Законодательство и экономика. – 2010. – № 9. – Режим доступу : <http://philosophicalclub.ru/content/docs/go/go.html> (дата звернення 27.10.2016 р.).
9. Агафонова Ю. С. Размышления над статьей Н.В. Мотрошиловой «О современном понятии гражданского общества» [Електронний ресурс] / Ю. С. Агафонова // Novainfo. – 2013. – № 10. – Режим доступу : <http://novainfo.ru/archive/10/razmyshleniya-nad-stately-nvmotroshilovoy-o-sovremennom-ponyatii-grazhdanskogo-obshchestva> (дата звернення 27.10.2016 р.).
10. Громадське суспільство та його інститути [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-lstvo-ta-iogo-nstituti> (дата звернення 27.10.2016 р.).
11. Рольф Штобер. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок / Рольф Штобер ; пер. с нем. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 400 с.
12. Політологія: навчально-методичний комплекс [Електронний ресурс] / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-2120.html> (дата звернення 27.10.2016 р.).
13. Юрій М. Ф. Держава і громадянське суспільство / М. Ф. Юрій // Політологія: підручник. – Київ: Дакор, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part4/906.htm (дата звернення 27.10.2016 р.).
14. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розробка [Електронний ресурс] / [авт. кол. : С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін.]. – К. : НАДУ, 2013. – 44 с. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5CNaik_gozrob%5C04b16700-ee62-4187-b5f2-4bd9497533eb.pdf (дата звернення 29.10.2016 р.).
15. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів / І. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 46–54.
16. Єфіменко С. А. Соціально-філософські основи бізнесу у контексті сучасного громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. А. Єфіменко; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2016. – 20 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.pdpu.edu.ua/doc/vr/efimenko/aref.pdf> (дата звернення 29.10.2016 р.). – Назва з екрана.
17. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 № 3125-ХІІ (в редакції Закону від 14.09.2006 № 140-V) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 432.
18. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV // Голос України. – 1999. – 23 червня.
19. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 857.
20. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – С. 1. – Ст. 1577.
21. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
22. Кравець І. М. Саморегульвні організації в структурі господарських систем / І. М. Кравець // Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти (м. Кіровоград, 09-10 грудня 2011 р.) : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / ред. кол.: О. О. Первомайський (голова), Г. Ю. Ширкова (заступник голови) та ін. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПРН України, 2011. – С. 221–224.
23. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
24. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // Голос України. – 2010. – № 140.
25. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> (дата звернення 27.10.2016 р.).

Статья посвящена анализу правовых механизмов взаимодействия хозяйственных систем в условиях гражданского общества и правового государства. В статье раскрываются признаки гражданского общества, которые дают возможность выявить правовые механизмы вышеуказанного взаимодействия. Отображены разные формы сотрудничества носителей публичных и частных интересов, которые зависят от вида и уровня современной хозяйственной системы.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, хозяйственная система, взаимодействие, предпринимательство, носители публичных интересов, носители частных интересов, регулирование, делегирование.

The article analyzes the legal mechanisms of interaction of economic systems in civil society and the law-governed state. The article reveals the features of the civil society, which permit to detect the legal mechanisms of the above-mentioned interaction. The various forms of the cooperation of the representatives of public and private interests, which depend on the type and level of the modern economic system, are highlighted.

Key words: civil society, law-governed state, economic system, interaction, entrepreneurship, representatives of the public interests, representatives of the private interests, regulation, delegation.

